

Prof. dr hab. Małgorzata Przeniosło
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
malgorzata.przenioslo@ujk.edu.pl

Kielce, 20.04.2023 r.

**Recenzja dotycząca oceny osiągnięcia naukowego i pozostałego dorobku
dr Marzeny Bogus-Spyry, przygotowana w związku z postępowaniem
o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych,
w dyscyplinie historia**

Podstawowe informacje o drodze zawodowej i naukowej Habilitantki

Pani dr Marzena Bogus-Spyra jest pracownikiem Wydziału Nauk Społecznych na Uniwersytecie Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Długosza w Częstochowie. Z uczelnią tą (początkowo WSP) związała się zawodowo w 1988 r., początkowo pracowała jako technik, następnie starszy technik, asystent, wykładowca, adiunkt i ponownie asystent. W 2020 r. została zatrudniona na etacie badawczo-dydaktycznym jako profesor uczelni. Magisterium uzyskała na WSP w Częstochowie w 1988 r. na kierunku Wychowanie Plastyczne (temat pracy: Różne formy mecenatu państwa nad rozwojem edukacji plastycznej dzieci i młodzieży na przykładzie wybranych instytucji i placówek kulturalno-oświatowych). Można uznać, że był to problem badawczy z pogranicza wychowania plastycznego i pedagogiki.

W 2005 r. obroniła pracę doktorską z zakresu pedagogiki w Instytucie Badań Edukacyjnych w Warszawie. Rozprawa dotyczyła działalności oświatowej Polaków na Śląsku Cieszyńskim i jej znaczenia dla rozwoju regionu na przykładzie rodu Kotulów (1848–1956). Promotorem był pedagog i historyk prof. Stanisław Gawlik. Niepowodzeniem zakończyła się podjęta na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w 2013 r. próba przeprowadzenia habilitacji w zakresie dyscypliny pedagogika. Wartym podkreślenia zabiegiem jest podjęcie w 2018 r. przez Marzenę Bogus-Spyrę na swojej uczelni macierzystej dodatkowych studiów doktoranckich w zakresie historii, jak wynika z autoreferatu, miało to poprawić Jej umiejętności metodologiczne w ramach tej dyscypliny. Studia miały zostać zakończone w połowie 2022 r.

Obowiązujące przepisy prawa na dzień wszczęcia ocenianego postępowania habilitacyjnego, w tym obowiązujące kryteria oceny

Postępowanie jest prowadzone na podstawie Ustawy o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.), w szczególności na podstawie art. 219, ust. 1, który stanowi:

1. Stopień doktora habilitowanego nadaje się osobie, która:

1) posiada stopień doktora;

UNIWERSYTET
HUMANISTYCZNO-PRZYRODNICZY
im. Jana Długosza w Częstochowie
Rada ds. Nadawania Stopni Naukowych
i Stopni w Zakresie Sztuki
ul. Waszyngtona 4/8, 42-200 Częstochowa

2) posiada w dorobku osiągnięcia naukowe albo artystyczne, stanowiące znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny, w tym co najmniej:

a) 1 monografię naukową wydaną przez wydawnictwo, które w roku opublikowania monografii w ostatecznej formie było ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2, pkt 2 lit. a, lub

b) 1 cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopiśmie naukowym lub w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowych, które w roku opublikowania artykułu w ostatecznej formie były ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. b, lub

c) 1 zrealizowane oryginalne osiągnięcie projektowe, konstrukcyjne, technologiczne lub artystyczne;

3) wykazuje się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Osiągnięcia naukowe Habilitantki

Tematyka badawcza

Marzena Bogus-Spyra jest badaczką interdyscyplinarną. W jej dorobku na początkowym etapie drogi naukowej znajdujemy pozycje dotyczące obszaru pedagogiki i edukacji artystycznej, stopniowo wśród publikacji Habilitantki zaczęło pojawiać się coraz więcej pozycji z zakresu historii. W przypadku tekstów, które możemy zakwalifikować jako historyczne dużą część z nich można powiązać z szeroko rozumianą historią oświaty, która jest obszarem zainteresowań zarówno historyków jak i pedagogów (oczywiście pamiętając o pewnych różnicach metodologicznych, jakie są charakterystyczne dla badań prowadzonych w ramach obu dyscyplin).

Na gruncie polskim badacze interdyscyplinarni stykają się (szczególnie w przypadku starań o kolejne stopnie naukowe) z problemami, które realizację planów naukowych (i zawodowych) niestety utrudniają. Interdyscyplinarność badacza, która w wielu krajach jest elementem pożądanym (chodzi praktycznie o wszystkie dyscypliny naukowe) u nas nadal wymaga podejmowania dodatkowych wysiłków. Wydaje się, że tak też stało się w przypadku Habilitantki, która początkowo starała się realizować jako pedagog (choć Jej dociekania naukowe dotyczyły w dużym zakresie pogranicza pedagogiki i historii), w pewnym momencie podjęła decyzję o skupieniu się w większym zakresie na prowadzeniu badań bardziej ściśle związanych z naukami historycznymi. Jednak i w ostatnich latach w dorobku znajdujemy teksty odnoszące się do wcześniejszych zainteresowań.

Głównym obszarem zainteresowań badawczych Habilitantki jest oświata elementarna i jej dzieje do 1918 r. na terenie Śląska Austriackiego (szczególnie na pograniczu polsko-czeskim). W ramach tego problemu badawczego Marzena Bogus-Spyra zajęła się przede wszystkim

historycznym rozwojem szkolnictwa na analizowanym terenie oraz nauczycielami szkół elementarnych jako grupą zawodową. Szczególnie skupiła się na nauczycielach, przedstawiając ich wieloaspektowy obraz (w tym m.in. podejmowanymi przez nich działaniami mającymi na celu poprawę swojego statusu społecznego). Była to tematyka, którą historycy poruszali (w przypadku badanego obszaru) w niewystarczającym zakresie. Warto także zwrócić uwagę na atrakcyjność badawczą regionu, który został wybrany jako obiekt zainteresowań. Jego zróżnicowanie (narodowościowe, wyznaniowe, gospodarcze, polityczne) z jednej strony komplikuje dociekania, z drugiej daje jednak duże możliwości badawcze.

Trzeba dodać, że prowadzenie badań naukowych z zakresu historii (w pewnym stopniu z pogranicza historii i pedagogiki) Habilitantka od wielu lat łączy z pracą edukatorską związaną z działaniami artystycznymi i arteterapią (również w tym zakresie posiada publikacje).

Publikacje (w tym szczególnie ocena wskazanego przez Kandydatkę osiągnięcia naukowego)

W dorobku naukowym Habilitantki znajduje się około 70 publikacji naukowych (nie licząc drobnych haseł słownikowych). Wśród nich sześć tekstów to monografie autorskie lub współautorskie. Większość publikacji (szczególnie tych najbardziej kluczowych) dotyczy historii oraz pogranicza historii i pedagogiki.

Jako podstawę do nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego Marzena Bogus-Spyra wskazała dwie monografie – autorską i współautorską (będzie o nich mowa niżej) oraz cykl 14 powiązanych ze sobą tematycznie artykułów naukowych (w tym rozdziałów w monografiach). We wniosku przewodnim, co oczywiście było zabiegiem uprawnionym, Habilitantka połączyła obie grupy publikacji (punkt 2a i 2b ustawy w ramach art. 219), nadając im wspólny tytuł przewodni: „Oświata elementarna w procesach modernizacji społeczeństwa do 1918 r. ze szczególnym uwzględnieniem nauczycieli szkół ludowych (na przykładzie pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Austriackim).

Do najważniejszych osiągnięć Habilitantki niewątpliwie należy zliczyć dwie obszerne monografie: wydaną w 2013 r. pracę *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe* (ss. 496) oraz wydaną w 2019 r. wspólnie z Januszem Spyra książkę *Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie* (ss. 552). W drugiej z wymienionych pozycji Habilitantka była Autorką dwóch spośród trzech rozdziałów. Druga z monografii została opublikowana w Wydawnictwie Adam Marszałek w Toruniu (a więc w wydawnictwie ujętym w wykazie ministerialnym). Obie prace są monografiami wartościowymi, zostały przygotowane na podstawie solidnie przeprowadzonej kwerendy źródłowej i wnoszą do historiografii ustalenia nowe albo mało jeszcze rozpoznane. Nie mam zastrzeżeń do warstwy metodologicznej i warsztatowej. Jeżeli miałabym zgłosić jakąś uwagę bardziej ogólną, to dotyczyłaby ona trochę na wyrost użytego

sformułowania zamieszczonego w tytule drugiej z wymienionych prac. Wprawdzie rozważania zawarte w monografii niewątpliwie przedstawiają analizowany problem (nauczyciele oraz ich stowarzyszenia) na szerszym tle, ale trochę zbyt daleko idące wydaje się użycie sformułowania: „na tle dyskursu społecznego” i to w dodatku jeszcze „w modernizującej się Europie”. W książce odniesień o takim charakterze nie ma na tyle dużo, by celowe było zaakcentowanie ich w tytule. Zamieszczone sformułowania niewątpliwie podkreślają, że badany teren nie był „wyzolowany”, ale ich użycie zobowiązywało do szerszej refleksji wynikającej z ich wykorzystania. Oczywiście być może takie sformułowania zawarte w tytule zachęcają do lektury potencjalnych czytelników pracy. W pewnym stopniu taki element (choć w nieco innej postaci) został też wprowadzony do tytułu wniosku przewodniego zawierającego określenie osiągnięcia naukowego będącego podstawą ubiegania się o nadanie stopnia doktora habilitowanego, chodzi o zapis: „w procesach modernizacji społeczeństwa” (Oświata elementarna w procesach modernizacji społeczeństwa do 1918 r. ze szczególnym uwzględnieniem nauczycieli szkół ludowych /na przykładzie pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Austriackim/).

Wśród 14 artykułów wskazanych przez Marzenę Bogus-Spyrę jako podstawa do habilitacji znajdują się teksty zamieszczone w periodykach uznawanych w środowisku historycznym za prestiżowe. Tak jest w przypadku artykułu opublikowanego w czasopiśmie Instytutu Historii PAN „Acta Poloniae Historica” w numerze z 2020 r. (tytuł: *Incomplete Intelligentsia: Efforts of Folk Teachers to Improve Their Social Status within the Habsburg Monarchy*). Periodyk na liście ministerialnej otrzymał 100 punktów, znajduje się więc w grupie najwyższej ocenionych czasopism historycznych. Renomą w środowisku historycznym cieszy się niewątpliwie też „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»” (w 2013 r. Habilitantka opublikowała w nim artykuł: *Prywatne szkoły elementarne na Śląsku Cieszyńskim pod koniec XIX i na początku XX wieku*, obecnie czasopismu przyznano niestety jedynie 20 punktów). W gronie wybranych 14 publikacji znalazło się też kilka tekstów zamieszczonych w periodykach i wydawnictwach czeskich (niektóre znajdują się na polskiej ministerialnej liście czasopism). Zwrócić należy uwagę na umieszczony w grupie 14 publikacji wartościowy obszerny tekst będący wstępem do *Dziennika* Andrzeja Cinciały (o tej publikacji będzie jeszcze mowa w recenzji).

Wśród publikacji, których nie wliczono do grupy „16” warto zwrócić uwagę na kilka tekstów. W 2006 r. ukazała się oparta na materiałach z pracy doktorskiej książka *Kotulowie i ich działania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku* (wydana w Ostrawie). Z nowszych publikacji można wspomnieć o tekstach z 2020 i 2022 r.: *The reforms of the elementary school system in Austrian Silesia (from Maria Teresa's bills to 1869)* (ukazał się w: *The Habsburg Monarchy, Silesia, and the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1526–1763, politics, culture, and legacy*, red. O. Świerkot, F. Wolański, Wrocław 2020) i *Schulaufsicht in der „Provinz“ – Österreichisch-Schlesien im 19. Jahrhundert* (ukazał się w: *From School Inspectors to School*

Inspection. Supervision of Schools in Europe from the Middle Ages to Modern Times, red. T. Kasper, M. Holý, M. Caruso, M. Pánková, Bad Heilbrunn 2022). Wśród artykułów opublikowanych w czasopismach znajdują się m.in. teksty: *Nadzór szkolny i jego rola w budowaniu i zarządzaniu systemem oświaty na Śląsku Cieszyńskim w czasach austriackich* („Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2012); *Szersznik w Cieszynie i Kluk w Ciechanowcu, czyli o pierwszych muzeach księży, a nie ksiąząt, na ziemiach polskich* („Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2017); *Najstarsze wizerunki Jana Długosza* („Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2019). Przywołane prace (także niektóre nie wymienione) wnoszą do wiedzy historycznej sporo nowych ustaleń, niektóre wykraczają poza ramy tematyczne i chronologiczne tematyki zgłoszonej, jako podstawa do nadania stopnia doktora habilitowanego. Tak jest chociażby z ustaleniami Autorki zamieszczonymi w wymienionym jako ostatni tekście dotyczącym wizerunków Jana Długosza. Habilitantka, wykorzystując swoją wiedzę historyczną, ale także z zakresu edukacji artystycznej, próbuje na podstawie dostępnych starych wizerunków Długosza przeanalizować jego wygląd. Niektóre z periodyków, w których zostały zamieszczone artykuły Habilitantki, obecnie (także w momencie druku) posiadają wysoką punktację w ramach ministerialnej listy czasopism (chociażby „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” – obecnie 100 punktów).

Poza tekstami, które możemy zakwalifikować jako historyczne, w dorobku Marzeny Bogus-Spyry znajduje się (w okresie przed i po doktoracie) prawie 30 tekstów dotyczących obszaru pedagogiki i edukacji artystycznej (zdecydowana większość opublikowana w pracach zbiorowych).

W dorobku Habilitantki w przypadku tekstów krótszych znajdujemy zarówno publikacje zamieszczone w pracach zbiorowych (część w pokonferencyjnych), jak i w czasopismach. Można było jeszcze nieco większy nacisk położyć na artykuły w periodykach. Szczególnie tytuły najbardziej cenione wśród historyków (takich jest w Polsce co najmniej kilkanaście) dają możliwość mocniejszego „zafunkcjonowania” w środowisku. Kilka takich publikacji w dorobku Habilitantki znajdujemy (chociażby przywołany już tekst zamieszczony w półroczniku „Acta Poloniae Historica”).

W środowisku historyków cenione są prace polegające na edycji źródeł, w tym pozycji pamiętnikarskich. Marzena Bogus-Spyra ma w swoim dorobku realizację cennego naukowo przedsięwzięcia o takim charakterze. Opracowała bardzo obszerny dziennik polskiego działacza narodowego na Śląsku Cieszyńskim, prawnika, etnografa i wydawcy Andrzeja Cinciały. Praca została opublikowana w dwóch częściach (*Dziennik 1846–1853*, cz. 1-2, Cieszyn 2015 (+ płyta DVD z tekstami edytowanych dokumentów). Dodatkowym walorem publikacji było przygotowanie liczącego 80 stron wstępu do wspomnianego *Dziennika* (Habilitantka ten fragment zaliczyła do grupy 16 publikacji stanowiących cykl powiązanych ze sobą tekstów – zgodnie z art. 219 ust. 1. pkt 2 ustawy).

W dorobku Kandydatki nieco brakuje zamieszczonych w periodykach recenzji prac innych autorów. Z wykazu publikacji wynika, że opublikowała Ona dwie takie pozycje (artykuł recenzyjny /2015/ i recenzja /2016/). W pewnym stopniu rekompensatą mogą tu być pojedyncze recenzje wydawnicze (będzie jeszcze o tym mowa).

Z przesłanej dokumentacji wynika, że Habilitantka uzyskała następujące wyniki naukometryczne: IF – 0, IH – 3, liczba punktów ministerialnych – 950 (do 2021 r.).

Konferencje naukowe

Habilitantka w tym obszarze wykazała się dość dużą aktywnością. Z wyliczeń, jakie przeprowadziłam na podstawie dołączonego wykazu osiągnięć naukowych, wynika, że tego typu aktywności posiada w sumie 38. Wśród nich znajduje się udział w 15 konferencjach (międzynarodowych i krajowych) dotyczących obszaru historii i 23 z zakresu pedagogiki i w mniejszym stopniu edukacji artystycznej. Niewątpliwym pozytywnym wyróżnikiem jest dość liczny udział w konferencjach organizowanych na terenie Czech. Wśród konferencji odbywających się w kraju nieco brakuje udziału w dużych przedsięwzięciach organizowanych przez środowisko historyków (nie chodzi tylko o cykliczne Powszechne Zjazdy Historyków).

Marzena Bogus-Spyra czynnie włączała się także w organizację kilku konferencji (w tym o charakterze naukowo-metodycznym). Uczestniczyła w pracach tego typu w przypadku sześciu przedsięwzięć.

Redakcje prac zwartych

Habilitantka była redaktorem czterech prac zwartych. Jednej z zakresu historii (*Język – szkoła – przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego / Jazyk – škola – prostor jako determinanty kulturního vývoje Těšínského Slezska, Czeski Cieszyn / Český Těšín 2012*), oraz trzech z pogranicza edukacji artystycznej i pedagogiki.

Udział w projektach badawczych

Nie mam wątpliwości, że jedną z mocniejszych stron osiągnięć naukowych Habilitantki jest uczestnictwo w pracach zespołów realizujących projekty badawcze finansowane ze źródeł krajowych lub zagranicznych. Marzena Bogus-Spyra już w latach 2010-2013 realizowała jako kierownik projekt badawczy finansowany ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (tytuł: Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego na tle inteligencji lokalnej w XIX w. i na początku XX w.). Kolejny grant otrzymała w 2013 r., tym razem stała się kierownikiem projektu w ramach NCN-owskiego konkursu OPUS 6 (temat: Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie /na przykładzie Śląska Austriackiego/). Projekt miał skromny budżet (104 650 zł), ale fakt przyznania środków w ramach „obleganego”

konkursu OPUS niewątpliwie należy uznać za spory sukces. Trzeba podkreślić, że kierowanie grantami nie jest (niestety) warunkiem niezbędnym nawet przy ubieganiu się o profesurę tytularną. Tym bardziej więc należy docenić dokonania Habilitantki. Wśród wymogów (i to też takich, które mogą być zastąpione innymi aktywnościami) znajduje się w przypadku starań o tytuł jedynie członkostwo w zespołach realizujących projekty. Marzena Bogus-Spyra ma i takie aktywności. Była lub jest członkiem (wykonawcą) w dwóch zespołach, którym przyznano granty NPRH (oba realizowane przez Książnicę Cieszyńską, kierownik Janusz Spyra; 2012 i 2022). Członkiem zespołu była także w projekcie realizowanym w latach 2013-2019 przez Uniwersytet w Ostrawie (kierownik Aleš Zářický, tytuł: Historický proces modernizace /na příkladu Rakouského Slezska/; finansowanie: Grantová agentura České Republiky).

Inne osiągnięcia naukowe

- Dr Marzena Bogus-Spyra dwukrotnie była promotorem pomocniczym w przewodach doktorskich realizowanych w Instytucie Historii macierzystego Uniwersytetu.
- W latach 2019-2022 uczestniczyła jako członek w międzynarodowym zespole badaczy, którzy podjęli się opracowania tematu roli nadzoru nad systemami szkolnymi (była jedynym przedstawicielem Polski w tym gremium). Podjęła się opracowania wątku dotyczącego roli inspektorów szkolnych w Monarchii Habsburskiej.
- Jest członkiem Rady Naukowej czasopisma „Pamiętnik Cieszyński”, wchodzi także w skład Kolegium Redaktorów polsko-ukraińskiego czasopisma „Oświata i Nauka”.
- Habilitantka była recenzentem wydawniczym dwóch artykułów naukowych i monografii w języku czeskim.
- Odbyła kilka naukowych i dydaktycznych staży zagranicznych w Czechach. Ostatni w 2022 r. w Archiwum w Opawie (1 miesiąc).
- Marzena Bogus-Spyra jest członkiem kilku towarzystw naukowych, w tym Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.

Osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne i popularyzujące naukę

- Habilitantka była organizatorem licznych warsztatów plastycznych i innych inicjatyw o charakterze artystycznym dla dzieci, młodzieży i nauczycieli (przez cały okres aktywności zawodowej, w tym również w ostatnich latach). Jednym z takich przedsięwzięć było zorganizowanie warsztatów arteterapeutycznych dla dzieci i rodzin uchodźców z Ukrainy (Częstochowa, marzec–lipiec 2022).
- Jest autorem monografii dotyczącej edukacji artystycznej, do którego to przedsięwzięcia zaprosiła dwie studentki edukacji w zakresie sztuk plastycznych (Częstochowa 2019). Angażowanie

studentów do współpracy naukowej i artystycznej należy uznać za przedsięwzięcie cenne i pożądane z punktu widzenia pracy dydaktycznej.

Informacja o spełnieniu obowiązujących przepisów prawa dotyczących oceny w ramach postępowania habilitacyjnego; konkluzja

Dr Marzena Bogus-Spyra charakteryzuje się dojrzałością badawczą i posiada odpowiednio wysokie umiejętności warsztatowe. Zarówno przedstawione do oceny publikacje (16 tekstów, w tym dwie monografie), jak i pozostały dorobek, stanowią oryginalny i ważny wkład do obecnego stanu wiedzy historycznej. Stwierdzam, że Habilitantka spełnia wymogi stawiane osobom ubiegającym się o uzyskanie stopnia naukowego doktora habilitowanego, określone w obowiązującej Ustawie o szkolnictwie wyższym i nauce. Przedstawiony do oceny dorobek dr Marzeny Bogus-Spyry spełnia nie tylko ustawowy wymóg wynikający z art. 219 ust. 1 pkt 2 lit. a, ale także art. 219 ust. 1 pkt 2 lit. b (zob. początkowa część recenzji, w której znajdują się przywoływane zapisy). Habilitantka, co szczegółowo wyartykułowano w recenzji, wykazała się także wymaganą w Ustawie „istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej”. **W związku z powyższym wnioskuję o nadanie dr Marzenie Bogus-Spyrze stopnia naukowego doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia.**

Matylda Premejko